

K ÉS C

– A Krasznahorkai-életmű néhány ritkábban vizsgált kontextusáról –

BALÁZS IMRE JÓZSEF

Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Intézet (Kolozsvár)
egyetemi docens

E-mail: imre.balazs@ubbcluj.ro

ORCID 0000 0001 6776 2112

K and C

– On Some Less-Explored Contexts of Krasznahorkai's Oeuvre –

The article examines László Krasznahorkai's oeuvre from the perspective of post-postmodern literary paradigms, emphasizing that his works have been outside the postmodern conception of relativizing meaning from the outset. Emmanuel Bouju's theory of epimodernism, which proposes a rethinking of the legacy of modernity, provides a framework from which Krasznahorkai can be treated as one of the prominent figures in the continuation of modernity. In Bouju's playful 'K–C' literary series (Kafka, Kundera, Kertész vs. Camus, Calvino, Carver), the author links Matei Călinescu's work, *The Life and Opinions of Zacharias Lichter*, which had an early influence on Krasznahorkai, to the C paradigm. The article shows how the absurd and spiritual motifs of this novel resonate in Krasznahorkai's prose from *Satantango* to *War and War*. Finally, the author emphasizes that Krasznahorkai's works validate the Central European experience in a global context, while consistently resisting the simplistic logic of the mainstream, creating alternative worlds that represent intellectual resistance.

Keywords: László Krasznahorkai, Emmanuel Bouju, Matei Călinescu, post-postmodern literary paradigms, epimodernism, modernity, Central Europe

■ Aligha kérdéses, hogy a Krasznahorkai-életmű annak az irodalmi paradigmának az ismeretében bontakozott ki, amely a magyar irodalmi posztmodernség areferenciális, sokáig dominánsnak tekintett változataként rögzült a közelmúlt magyar irodalomtörténeteiben. A szerző első monográfiája, Zsadányi Edit ebből a kiindulópontból kimozdulva mondhatta ezért kismonográfiájában: „Krasznahorkai László prózája nehezen kapcsolható irodalmi csoportokhoz: határozottan elkülönül a magyar irodalomban megfigyelhető jelentésviszonylagosító írásmódoktól, de azoktól is, amelyek az összefüggő jelentéslehetőséget fenntartják.”¹ Értelmezéseiben alapvetően ezzel a paradigmával állította viszonyba a Krasznahorkai-életmű korai rétegét, és egyben a posztmodern poétikák eszköztárának kiszélesítését javasolta az interpretációkban, éppen a Krasznahorkai-művek olvasataira alapozva. Negyedszázad után visszatekintve, illetve a Krasznahorkai-pálya továbbalakulásának irányait figyelembe véve természetesen még pontosabban látható, hogy ebben a tekintetben a Krasznahorkai-életmű volt következetesebb önmagához: az, amit a modern szenzibilitások továbbbélésének is tekinthettünk már a *Sátántangó* táján, vagy az, ami metafizikusnak tűnhetett egy leszűkített posztmodernkép felől, az időközben körvonalazódott új kontextusok felől azt jelenti csupán, hogy Krasznahorkai a pályakezdése idején mintha eleve közmegegyezésen kívül vagy fölötte helyezkedett volna el. Bizonyára nem eltervezetten, inkább saját írói habitusát követve, miközben nagyon is tájékozódott mindarról, ami egyébként a kortárs művészetekben éppen történőben volt. Egy posztmodern paradigma utáni állapotból visszatekintve, aminek még javában keressük a nevét, kétségtelenül inspiráló az, ahogyan Krasznahorkainál a különböző korszakokból, különböző kultúrákból ismerős elemek saját logikájú elrendeződésben mutatkoznak meg, amely rend egyben a mindenkori széthullások törekénységét is hordozza, mint azoknak az angyaloknak a kérlelő tekintete, akikkel Krasznahorkai Nobel-beszédében lehet találkozni.²

A kortárs irodalom értelmezhetőségéről, illetve a sokak által érzékelt poszt-posztmodern állapot leírhatóságáról gondolkodva Emmanuel Bouju az *epimodern* terminus teherbírását teszteli egy teljes könyv erejéig.³ Konceptiójának lényege, hogy a modernnel továbbra is érintkezésben vagyunk valamiképpen, de egy plurális, csomópontok szerint jellemezhető sűrűsödés inkább, ami alapján a kortárs irodalom értéktudata szerveződik, és nem valamiféle utániség vagy korszaktudat tételezése a legjobb opció. Az epimodern értékek Bouju szerint a modernitás örökségéhez való viszonyunkat írják le, miközben az ezekre vonatkozó posztmodern kritikát is figyelembe veszik. Írásom gondolatmenete szempontjából Bouju megközelítése azért is fontos, mert az európai irodalomra vonatkozóan kiemelt szerepet szán a közép-kelet-

¹ ZSADÁNYI Edit, *Krasznahorkai László* (Pozsony: Kalligram Kiadó, 1999), 7.

² KRASZNAHORKAI László, *Nobel-beszéd*, NobelPrize.org, hozzáférés: 2025.12.07, <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2025/krasznahorkai/1751702-lecture-hungarian/>.

³ Emmanuel BOUJU, *Epimodernism: Six Memos for Literature Today*, ford. Reed COOLEY (Cham: Palgrave Macmillan, 2023).

európai irodalmaknak is, így olyan szerzők műveivel is foglalkozik könyvében, mint Franz Kafka, Dubravka Ugrešić, Kertész Imre vagy Krasznahorkai László.

A Bouju-gondolatmenet másik fontos eleme számomra egy valamelyest játékos mozzanat, ez azonban mégis jelentőséget nyer az alábbiakban. Bouju ugyanis a számára, illetve a modernizmus számára fontos szerzők K betűs sorozatára hívja fel a figyelmet, nyilván nem függetlenül attól a jelölési stratégiától, amelyet Kafka úz a K kezdőbetűvel. Íme, ahogy a Bouju által a modernségmániát továbbéltetőnek, inspiratívnak mutató névsor kinéz: Kafka, Kraus, Koestler, Kundera, Kertész, Kofler, Kureishi, Krasznahorkai.⁴ Számára ez az egyszerre rejtőzködő, ugyanakkor felszíni jelölőként is működő elem a modern egyfajta folytonosságát, illetve újraéledését jelöli, Krasznahorkaitól pedig a *Háború és háború* című regényt emeli be leginkább gondolatmenetébe.

A jelölési játék számomra most ott válik különösen izgalmassá, ahol Bouju egy alternatív, C kezdőbetűs sorozatot is tételez, ennek szerzői: Canetti, Camus, Calvino és Carver. A két sorozat valamiképpen együtt, egymással dialógusban válik meghatározóvá a 20. század folyamán és utána: „Ez a C/K elkülönöződés egyszerre fejezi ki az irodalom erejét és egy olyan politikai fikció paradox újragondolását, amely nem hagyja maga mögött sem a szó szerinti jelentések erejét, sem az irodalmi írás alluzív utalásrendszerét.”⁵ Mint Bouju mondja, a K logikája és a C logikája úgy viszonyul egymáshoz, mint Derridánál a *différence* és *différance*, vagyis a különbség és elkülönöződés kettőse. A C filozofikusságába ugyanúgy belefért Bouju szerint Thomas Mann Hans Castorpjának szólama, mint Mircea Cărtărescu regényeié.

A C kezdőbetűs paradigmába Matei Călinescu prózáját is besorolhatónak vélem. Krasznahorkai László egyik korai irodalmi élménye, mint a vele készült interjúkat összegyűjtő 2012-es könyvben is elárulja, Călinescu szabálytalan regénye, a *Zacharias Lichter élete és nézetei* volt,⁶ amelynek fordítása 1971-ben került a kezébe.⁷ A mű 1969-es, eredeti megjelenésekor teljességgel szokatlan jellegűnek bizonyult a korszak román irodalmában, de jelentős elismerés és díjak kísérték megjelenését, ez pedig hozzájárult ahhoz, hogy szinte azonnal magyar fordítása is készüljön, mégpedig Szilágyi Domokos munkájaként, aki egyszerre volt érzékeny a mű teoretikus finomságai és költői ereje, nyelvi sodrása iránt.

Călinescu később az Indiana University (Bloomington) komparatista professzoraként vált világszerte ismertté, különösen *Five Faces of Modernity* című alapművé-

⁴ Uo., 25–26.

⁵ Uo., 34.

⁶ Matei CĂLINESCU, *Zacharias Lichter élete és nézetei*, ford. SZILÁGYI Domokos (Bukarest: Kriterion, Kiadó 1971).

⁷ KRASZNAHORKAI László, „Én Romániának hívom: Balázs Imre Józseffel”, in KRASZNAHORKAI László, *Nem kérdez, nem válaszol*, 174–179 (Budapest: Magvető Kiadó, 2012), 174.

vel.⁸ Mi az, ami a gimnazista Krasznahorkait lenyűgözhetette Călinescu művében? A mű rá gyakorolt hatását egy „ismeretlen virág illata”-ként jellemzi. „Besorolhatóan, különleges, szomorú szépség” – mondja az élményről,⁹ amely később, mint mondja, olyan szerzők művei felé is továbbvezette, mint Panait Istrati, Tristan Tzara, Mircea Eliade, Eugène Ionesco vagy Émile Cioran.

Zacharias egyfajta szent őrült a Călinescu-műben, a nézetei felülírnak minden szabályosságot, a megszokott rációt is beleértve. Paradoxonokban létezik, és a róla való dialogikus, egyszerre külső és belső perspektívájú beszédet sajátos ironia itatja át. Lichtert a különleges létállapotok érdeklik, köztük a döbbenet. Rögtön a könyv elején ezzel az idézettel találkozunk: „Kierkegaard híres stádiumait – az esztétikait, etikait és vallásit – Zacharias Lichter a cirkusz-őrület-döbbenet rangsorral helyettesíti. Minden szellemi élet – állítja – szükségszerűen e három létezési kategória egyikében zajlik le.”¹⁰ Úgy gondolom, ezek olyan alapkategóriák, amelyek a későbbi, kibontakozó Krasznahorkai-életműben is jelen vannak. A Călinescu-kiindulópont nem magyarázza ugyan a Krasznahorkai-műveket, de segítségünkre lehet bizonyos Krasznahorkai-motívumok kontextualizálásában. Az abszurd iránti nyitottság, a szabályok és korlátok közül kilépő szereplők iránti fogékonyság, a szürke, sivár környezetben keresett kivétel és csoda lehetősége mindvégig érdekli Krasznahorkait, több évtizeden keresztül kibontakozó életművében. A *Sátántangó* például a marginalitás és kirekesztettség témáit, a prófétikus megnyilatkozások reflexióit folytatja a Zacharias Lichter-világból. Az *ellenállás melankóliája* a cirkuszi elv felnövesztett változatát nyújtja, a Călinescu-műben emlegetett stádiumoknak megfeleltethetően. A *Háború és háború* Korim Györgye ügyetlenségével, de verbális képességeivel is emlékeztet Zacharias Lichterre és a környezetében felbukkanó alakokra.

E rövid cikk nem alkalmas a gondolatmenet bővebb kibontására, de a fentiek alapján meggyőzően érvelhetünk amellett, hogy a Krasznahorkai-életmű kiindulópontja egyfajta, irodalmi műveken is átszűrt Közép-Európa-tapasztalat. Az eredetileg Temesváron kiadott kézikönyv, *A közép-európai regény 20. századi szótára* a *Sátántangó* elemzéséből bontja ki azt a kapcsolathálót, amelybe a Krasznahorkai-művek illeszkednek. Eredetileg egy kelet-európai kolónia, a periféria világa az, amelyben kibontakozhat az az élményanyag, amely a későbbi művekben is meghatározó.¹¹ Az 1985-ös *Sátántangó*t követő negyven évben aztán Krasznahorkai világpolgárrá vált, és a földgolyó számos pontján vizsgálhatta, mi minden írható le a figyelemnek ugyanazt az intenzitását követve, amely már az első regényben is jelen van – modellértékű a *Seiobo járt odalenn* sokféleséget integrálni tudó szerkezete. A közép-európai

⁸ Matei CALINESCU, *Five Faces of Modernity: Modernism, Avant-Garde, Decadence, Kitsch, Postmodernism* (Durham: Duke University Press, 1987).

⁹ KRASZNAHORKAI, „En Romániának hívom...”, 174.

¹⁰ CĂLINESCU, *Zacharias Lichter élete és nézetei*, 10.

¹¹ Alexandru BUDAC, „Sátántangó”, ford. NAGY Zsuzsanna, in Adriana BABEȚI, szerk., *Regényszótár a 20. századi közép-európai irodalomból*, 529–530 (Budapest: Cser Kiadó, 2025), 530.

romok, a szürke apokalipszis, a bürokrata rendszerre történő visszautalás az ő megközelítésében lefordíthatóvá válik más kultúrák logikájára is.

A *world literature studies*, a világirodalom-kutatás új típusú paradigmájának egyik fontos terminusa a *circulation*, vagyis a közlekedés, az áramlás. Krasznahorkai László egy személyben képes hitelesen megtestesíteni ezt az elvet. Térben és időben nomád szerzőről van szó, aki figyelmesen fogadja be az impulzusokat. Nem bármilyen impulzust, és nem szigorú szelekció nélkül. Krasznahorkai horizontja, ahogy erről már esett szó, sok tekintetben inkább modern, mint posztmodern – Bouju terminusával akár epimodernként is megnevezhetjük. Fragmentált jellegével együtt is nagyszabású mindaz, amit műveiben létrehozott. A Nobel-díj indoklásában elhangzott ez a sokat idézett mondat: „a lenyűgöző és látnoki műveiért, amelyek az apokaliptikus terror közepette mutatják meg a művészet erejét”.¹² A megfogalmazás sok tekintetben pontos: Krasznahorkai újra és újra az ellenállás és kívülállás pozícióit jeleníti meg. A díjosztó testület indoklása mintegy azt is megerősíti ugyanakkor, hogy Közép-Kelet-Európa 20. századi tapasztalatai útmutatóul szolgálhatnak a jelen számára: olyan modellt képeznek, amely a diktatúráknak, illetve a nyers erőnek való ellenállást testesíti meg.

Van egy feszültség a mindenkori avantgárd experimentális jellege, és a periféria iránti vonzódás, a periféria emancipációjára való törekvés között. A 20. század során ennek a paradoxonnak számos változatát tapasztalhatták meg a művészet befogadói. A paradoxon feloldása valószínűleg azzal kapcsolatos, hogy a felhalmozódott tapasztalatok között ott szerepel a következő: mainstreammé válni veszélyes. Bizonyos értelemben a periféria ügyének elárulása is az, amikor a fősodorba kerül. Éppen ezért a Krasznahorkai-életmű is tudatosan szegül ellen a mainstreammé válásnak, azzal a formával, amely elmélyült figyelmet követel meg a befogadótól. Térjünk egy pillanatra vissza a kiindulóponthoz: Zacharias Lichter prófétikus vízióihoz: „a modern civilizációban Lichter az Ostobaság Birodalmának óriási térhódítását fedezi föl. [...] Élősdiként ráfüggeszkedik az értelem tiszta törzsére, kiszívja nedveit, folyton erősödik, tökéletesedik, hatalmas, veszélyes foltként terjed szét az emberiség lelkiismeretén. Mert a butaság gögös (a »hatékonyság« gögje munkál benne), magahitt, földhözragadtan technicista, takarékos, ravaszul és nagyon vadul agresszív.”¹³

A kortárs világ domináns erőit gyakran szokás hasonló terminusokban leírni. Az agresszivitással társuló ostobaság, a cirkuszi jelleg, a pandémiaszerűen terjedő posztigazság olyan jellemzők, amelyek egy teljes korszak közhelyeivé váltak mostanára. Krasznahorkai művei egyszerre reflektálnak erre a világra, és mutatják meg annak stratégiáit, hogyan lehet alternatív világokat építeni. Olyan „szomorú szépség” által jellemezhető világokat, amelyek képesek, mentális szinten legalábbis, kizökkenteni az ostobaság gépies működését.

¹² „The Nobel Prize in Literature 2025”, NobelPrize.org., 2025.10.09, hozzáférés: 2025.12.07. <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2025/press-release/>.

¹³ CĂLINESCU, *Zacharias Lichter élete és nézetei*, 23–24.